

JARED DIAMOND

**ARME,
VIRUSURI**

**și
ȚEL**

A composite image featuring a grey bomb with a lit fuse on the left and a grey coronavirus particle on the right. The background is a white surface with a cracked, grid-like pattern.

Soarta societăților umane

Traducere din limba engleză de
Mircea Ștefancu, Teodor Fleșeru

ALL

Cuprins

PREFAȚĂ

DE CE ARATĂ ISTORIA LUMII CA O CEAPĂ?..... 11

PROLOG

ÎNTREBAREA LUI YALI..... 15

Diferențele regionale în cursul istoriei

PARTEA ÎNTÂI

DIN EDEN LA CAJAMARCA 35

Capitolul 1

LA LINIA DE PORNIRE..... 37

Ce s-a întâmplat pe toate continentele înainte de anul 11000 î.Hr.?

Capitolul 2

UN EXPERIMENT NATURAL ÎN ISTORIE..... 54

Cum a modelat geografia societățile umane din insulele polineziene

Capitolul 3

CIOCNIREA LA CAJAMARCA..... 68

De ce împăratul incaș Atahualpa nu l-a capturat pe regele

Carol I al Spaniei

PARTEA A DOUA

ÎNFLORIREA ȘI RĂSPÂNDIREA PRODUCȚIEI DE HRANĂ 83

Capitolul 4

PUTEREA AGRICULTORULUI 85

Rădăcinile armelor, virusurilor și oțelului

Capitolul 5

AVUȚII ȘI NEVOIAȘII ISTORIEI..... 93

Diferențe geografice la începuturile producerii hranei

Capitolul 6

A FI SAU A NU FI AGRICULTOR 104

Cauzele răspândirii producerii hranei

Capitolul 7	
CUM SĂ FACI O MIGDALĂ	114
Dezvoltarea inconștientă a vechilor culturi	
Capitolul 8	
MERELE SAU INDIENII.....	131
De ce populațiile din unele regiuni nu au domesticit plante	
Capitolul 9	
ZEBRELE, MARIAJELE NEFERICITE ȘI PRINCIPIUL ANNA KARENINA.....	157
De ce majoritatea mamiferelor mari nu au fost niciodată domesticite?	
Capitolul 10	
CERURILE LARGI ȘI AXELE ÎNCLINATE	176
De ce producerea hranei s-a răspândit cu viteze diferite pe continente diferite?	

PARTEA A TREIA

DE LA HRANĂ LA VIRUSURI, ARME ȘI OȚEL	191
Capitolul 11	
DARUL OTRĂVIT AL ANIMALELOR DOMESTICE.....	193
Evoluția virusurilor	
Capitolul 12	
MODELE ȘI LITERE ÎMPRUMUTATE.....	212
Evoluția scrisului	
Capitolul 13	
MAMA NEVOII	234
Evoluția tehnologiei	
Capitolul 14	
DE LA EGALITARISM LA CLEPTOCRAȚIE.....	259
Evoluția formelor de guvernare și a religiei	

PARTEA A PATRA

OCOLUL PĂMÂNTULUI ÎN CINCI CAPITOLE	287
Capitolul 15	
POPORUL LUI YALI	289
Istoria Australiei și a Noii Guinee	
Capitolul 16	
CUM A DEVENIT CHINA CHINEZĂ.....	315
Istoria Asiei estice	
Capitolul 17	
GOANA CĂTRE POLINEZIA	327
Istoria expansiunii austroneziene	
Capitolul 18	
CIOCNIREA EMISFERELOR	346
Istoria comparată a Europei și Americii	
Capitolul 19	
CUM A DEVENIT AFRICA NEAGRĂ	368
Istoria Africii	
EPILOG	
VIITORUL ISTORIEI UMANE CA ȘTIINȚĂ.....	393
POSTFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 2003: <i>Arme, virusuri și oțel</i> astăzi	415
MULȚUMIRI	429
RECOMANDĂRI BIBLIOGRAFICE	431
SURSELE FOTOGRAFIILOR	459
INDEX	461

PREFAȚĂ

DE CE ARATĂ ISTORIA LUMII CA O CEAPĂ?

Această carte încearcă să ofere o scurtă istorie a fiecăruia dintre noi pentru ultimii 13 000 de ani. Întrebarea care a prilejuit-o este: De ce s-a derulat istoria în mod diferit pe continente diferite? În cazul în care vă temeți că este tratat rasist, nu vă speriați: așa cum veți vedea, răspunsurile la această întrebare nu implică în niciun fel diferențele rasiale. Miza cărții este găsirea unor explicații plauzibile pentru aceste diferențieri, încercând să urmărească lanțul istoric al cauzalității cât mai departe posibil în trecut.

Majoritatea cărților care își propun să prezinte în detaliu istoria lumii sunt în fapt cronici ale societăților alfabetizate eurasiatice și nord-africane. Societățile indigene ale altor regiuni ale lumii – Africa subsahariană, cele două Americi, insulele din sud-estul Asiei, Australia, Noua Guinee și insulele Pacificului – nu se bucură decât de un tratament sumar, legat în special de ceea ce s-a întâmplat acolo relativ târziu în istoria lor, după ce au fost descoperite și subjugate de vest-europeni. Chiar și în ceea ce privește Eurasia, mult mai mult spațiu este alocat istoriei Eurasiei apusene decât Chinei, Indiei, Japoniei, Asiei tropicale sud-estice și altor societăți eurasiatice răsăritene. Și perioadei dinaintea apariției scrierii – cu aproximativ 3 000 de ani î.Hr. – i se acordă mai puțină atenție, deși reprezintă 99,9% din istoria de cinci milioane de ani a speciei umane.

Aceste abordări înguste ale istoriei lumii au trei dezavantaje majore. În primul rând, un număr tot mai mare de oameni sunt interesați în prezent, cu totul justificat, de existența celorlalte societăți din afara Eurasiei apusene. În definiție, în „celelalte” societăți trăiește cea mai mare parte a populației globului și regăsim vasta majoritate a grupurilor etnice, culturale și lingvistice ale lumii. Unele dintre ele se numără deja printre cele mai puternice forțe economice și politice de pe mapamond, iar altele sunt pe cale să devină astfel de forțe.

În al doilea rând, chiar și pentru cei interesați în mod exclusiv de evoluția lumii moderne, o istorie limitată la evenimentele care au avut loc după apariția scrierii nu poate oferi o înțelegere profundă. Este o greșeală să credem că societățile diferitelor continente erau comparabile între ele până în anul 3000 î.Hr., când civilizațiile eurasiatice au descoperit brusc scrisul și au început să evolueze rapid și sub alte aspecte. Încă înainte de anul 3000 î.Hr. existau în Eurasia și nordul Africii societăți în care nu numai că apăruseră forme incipiente ale scrierii, dar existau guverne centralizate și orașe, se utilizau pe scară largă unelte și arme din metal, se foloseau animale domesticate pentru transport, tracțiune și forță mecanică, iar hrana era în cea mai mare parte asigurată de cultura plantelor și creșterea animalelor. Toate acestea erau însă cu desăvârșire necunoscute în celelalte regiuni ale globului. Unele, dar nu toate, au apărut abia de-a lungul următoarelor cinci milenii, în anumite zone din cele două Americi și din Africa subsahariană, dar niciuna nu a apărut în Australia aborigenilor. Asta ar trebui să ne avertizeze deja asupra faptului că rădăcinile dominației Eurasiei apusene asupra lumii moderne se înfig în trecutul de dinaintea descoperirii scrierii, cu mult înainte de 3000 î.Hr. (Prin dominația Eurasiei apusene înțeleg dominația societăților eurasiatice apusene și a societăților cărora acestea le-au dat naștere pe alte continente.)

În al treilea rând, o istorie concentrată asupra societăților eurasiatice apusene ocolește complet evidenta întrebare de importanță majoră. De ce tocmai aceste societăți au devenit disproporționat de puternice și de inovatoare? Răspunsurile obișnuite la această întrebare invocă forțe adiacente, cum ar fi ascensiunea capitalismului, mercantilismului, cercetării științifice, tehnologiei și oribilelor virusuri care au decimat popoarele altor continente atunci când acestea au venit în contact cu eurasiienii apuseni. Dar de ce au apărut toate aceste ingrediente ale cuceritorilor în Eurasia apuseană și n-au apărut decât în mică măsură sau chiar deloc în alte regiuni?

Toate aceste ingrediente nu sunt decât niște factori adiacenți, nu explicații ale cauzelor mai îndepărtate. De ce n-au înflorit capitalismul în Mexic, mercantilismul în Africa subsahariană, cercetarea științifică în China, tehnologia avansată în America de Nord iar virusurile oribile în Australia? Dacă se răspunde prin invocarea factorilor culturali idiosincratice – spre exemplu, presupusa înăbușire a demersului științific în China de către confucianism și stimularea acestuia în Eurasia apuseană de către tradițiile greacă sau iudeo-creștină –, atunci ignorăm în continuare nevoia unei explicații a cauzelor mai îndepărtate: De ce nu s-au dezvoltat etica tradițională confucianistă în Eurasia apuseană iar cea iudeo-creștină în China? În plus, se ignoră că de fapt China confucianistă era mult mai avansată tehnologic decât Eurasia apuseană până prin 1400 d.Hr.

Este imposibil să înțelegem măcar societățile eurasiatice apusene, dacă ne concentrăm asupra lor. Întrebările interesante privesc deosebirile dintre aceste societăți și celelalte. Pentru a răspunde la aceste întrebări trebuie să cunoaștem și celelalte societăți, așa încât societățile eurasiatice apusene să poată fi încadrate într-un context mai larg.

Unii cititori ar putea crede că mă orientez în direcția total opusă istoriilor convenționale, alocând un spațiu mult prea mic Eurasiei apusene, în favoarea altor regiuni ale lumii. Le voi răspunde că studierea celorlalte regiuni ale lumii este deosebit de instructivă, deoarece cuprind societăți foarte multe și foarte diverse în areale geografice restrânse. Alți cititori ar putea cădea de acord cu unul dintre criticii acestei cărți. Cu un ton ușor sarcastic, el observa că, aparent, eu văd istoria lumii ca pe o ceapă, din care lumea modernă constituie doar exteriorul și ale cărei foi trebuie îndepărtate în căutarea unui înțeles istoric. Da, istoria lumii este într-adevăr aidoma unei cepe! Însă această îndepărtare a foilor este fascinantă, plină de încercări și de o importanță copleșitoare pentru noi astăzi, când încercăm să folosim lecțiile trecutului pentru a ne asigura viitorul.

J.D.

PROLOG

ÎNTREBAREA LUI YALI

Stim cu toții că istoria s-a desfășurat foarte diferit pentru popoarele diverselor regiuni ale globului. În cei 13 000 de ani care s-au scurs de la ultima eră glaciară unele zone ale lumii au dat naștere unor societăți industriale alfabetizate, cu unelte de metal, în alte zone au apărut numai societăți agricole nealfabetizate, dar au rămas și zone în care s-au păstrat societățile de vânători-culegători, cu unelte de piatră. Aceste inegalități istorice au proiectat umbre lungi asupra lumii moderne, societățile alfabetizate, cu unelte de metal, cucerind sau exterminând celelalte societăți. Deși diferențele respective constituie elementele fundamentale din istoria lumii, rațiunile lor rămân incerte și controversate. Am pus această problemă enigmatică a originilor diferențelor în urmă cu 25 de ani, într-o formă simplă, personală.

În iulie 1972 mă plimbam pe o plajă din insula tropicală Noua Guinee, unde, ca biolog, studiam evoluția păsărilor. Auzisem deja de un remarcabil politician local, pe numele de Yali, care tocmai se afla în turneu prin districtul respectiv. Întâmplarea a făcut ca eu și Yali să ne plimbăm în aceeași direcție în ziua respectivă, iar el să mă ajungă din urmă. Am mers împreună aproximativ o oră, discutând.

Yali radia carismă și energie. Ochii îi străluceau cu o putere hipnotică. Vorbea cu multă încredere despre el însuși, dar în același timp punea multe întrebări și asculta cu interes. Conversația noastră a debutat cu un subiect care îi preocupa atunci pe toți cei din Noua Guinee: ritmul rapid al evenimentelor politice. Papua Noua Guinee, cum se cheamă acum națiunea lui Yali, încă mai era administrată la vremea respectivă de Australia, cu mandat din partea Națiunilor Unite, dar independența plutea în aer. Yali mi-a explicat că rolul său era de a-i ajuta pe localnici să se pregătească pentru autogovernare.

După o vreme Yali a schimbat subiectul, începând să-mi pună întrebări. Nu fusese niciodată altundeva în afara Noii Guinee și nu avea studii superioare, dar avea o curiozitate nesățioasă. La început a vrut să afle amănunte

despre cercetările mele privind păsările din Noua Guinee (inclusiv cu cât eram plătit pentru asta). I-am explicat cum grupuri diferite de păsări colonizaseră Noua Guinee în decursul milioanelor de ani. Apoi m-a întrebat cum ajunseseră strămoșii lui în Noua Guinee în ultimii zeci de mii de ani și cum colonizaseră europenii albi Noua Guinee în ultimii 200 de ani.

Conversația a rămas cordială, deși tensiunea dintre cele două societăți reprezentate de mine și de Yali ne era familiară amândurora. Cu două secole în urmă, toți băștinașii din Noua Guinee încă mai „trăiau în epoca de piatră”. Adică se foloseau de unelte de piatră similare cu cele înlocuite în Europa de uneltele de metal cu mii de ani în urmă și trăiau în așezări rurale, fără a fi organizați sub o autoritate politică centralizată. Când au sosit albi, aceștia au impus un guvern centralizat, aducând cu ei bunuri materiale a căror valoare băștinașii au apreciat-o instantaneu, de la topoare de oțel, chibrituri și medicamente la îmbrăcăminte, băuturi răcoritoare și umbrele. În Noua Guinee toate aceste bunuri erau cunoscute sub numele colectiv „cargo”.

Mulți dintre coloniștii albi îi disprețuiau fătîș pe localnici pentru că erau „primitivi”. Chiar și cei mai puțin capabili dintre „stăpânii” albi ai Noii Guinee, cum încă se mai numeau în 1972, se bucurau de un nivel de trai mult superior băștinașilor, mai mare chiar decât al unor politicieni carismatici ca Yali. Totuși, Yali iscodise mulți albi, așa cum mă iscodea acum pe mine, iar eu iscodisem mulți băștinași. Amândoi știam foarte bine că băștinașii sunt în medie la fel de inteligenți ca și europenii. Toate aceste idei trebuie să-l fi frământat și pe Yali, când, cu o altă privire pătrunzătoare a ochilor lui aprinși, m-a întrebat: „Cum se face că voi, oamenii albi, ați produs atât de mult cargo și l-ați adus în Noua Guinee, iar noi, oamenii negri, n-am avut decât foarte puțin cargo de-al nostru?”

Era o întrebare simplă, legată de esența vieții, așa cum o trăia Yali. Există o diferență enormă între stilul de viață al unui locuitor mediu din Noua Guinee și cel al unui european sau american obișnuit. Diferențe comparabile separă și stilurile de viață ale altor popoare din lume. Aceste discrepanțe uriașe ar trebui să fie generate de cauze pe care le-am putea crede evidente.

Cu toate acestea, este dificil de răspuns la întrebarea simplă pusă de Yali. N-am avut niciun răspuns atunci. Istoricii de profesie continuă să aibă opinii diferite în privința răspunsului; cei mai mulți nici nu-și mai pun întrebarea. În anii care au trecut după conversația mea cu Yali am studiat și am scris despre alte aspecte ale evoluției umane, istoriei și limbajului. Această carte, scrisă după 25 de ani, încearcă să-i răspundă lui Yali.

Deși întrebarea lui Yali se referea doar la stilul de viață al băștinașilor Noii Guinee, contrastant cu al europenilor, ea poate fi extinsă la un set mai larg de contraste din cadrul lumii moderne. Popoarele de extracție eurasiatică, în special cele care încă mai trăiesc în Europa și estul Asiei, la care se adaugă cele transplantate în America de Nord, domină lumea modernă din punct de vedere al bogăției și puterii. Totuși, deși au abolit dominația colonială, alte popoare, inclusiv majoritatea celor din Africa, rămân cu mult în urmă în privința bogăției și puterii. Mai mult, alte etnii, cum ar fi aborigenii din Australia, America și sudul extrem al Africii, nici nu mai stăpânesc propriile teritorii, fiind subjugate, decimate și în unele cazuri chiar exterminate de colonialiștii europeni.

Astfel, întrebările privitoare la inegalitatea existentă în lumea modernă pot fi reformulate după cum urmează. De ce au ajuns bogăția și puterea să fie distribuite așa cum sunt distribuite în prezent și nu altfel? De exemplu, de ce n-au fost amerindienii, băștinașii Africii și aborigenii australieni cei care i-au subjugat, decimat sau exterminat pe europeni și asiatici?

Putem împinge foarte ușor întrebarea un pas înapoi. De pildă în anul 1500 d.Hr., când expansiunea colonială mondială a Europei tocmai începea, popoarele diferitelor continente se deosebeau deja foarte mult din punctul de vedere al avansului tehnologic și al organizării politice. În mare parte din Europa, Asia și Africa de Nord existau state sau imperii echipate cu arme și unelte de metal, unele aflate chiar în pragul industrializării. Două popoare americane, aztecii și incașii, și-au clădit întinse imperii cu arme de piatră. Regiuni întinse ale Africii subsahariene erau divizate în mici state sau domenii care foloseau unelte de metal. Majoritatea celorlalte popoare – incluzându-le pe toate cele existente în Australia și Noua Guinee, în multe insule din Pacific, în mare parte din America și în mici porțiuni ale Africii subsahariene – trăiau grupate în triburi agricole sau chiar în grupuri de vânători-culegători, folosindu-se de unelte de piatră.

Desigur, începând cu 1500 d.Hr., aceste deosebiri tehnologice și politice au constituit cauza proximală a inegalităților din lumea modernă. Imperiiile cu arme de metal puteau cuceri sau extermina triburi cu arme din piatră sau de lemn. Dar cum s-a ajuns ca lumea să arate așa cum era în 1500?

Din nou, putem împinge foarte ușor această întrebare un pas înapoi, făcând apel la istoria scrisă și la descoperirile arheologice. Până la sfârșitul ultimei ere glaciare, cu aproximativ 11 000 de ani î.Hr., toate popoarele de pe toate continentele încă mai erau formate din vânători-culegători. Ritmurile diferite de dezvoltare pe continente diferite, începând cu 11 000 de ani î.Hr. și până în 1500 d.Hr, au dus la inegalitățile tehnologice și politice din 1500. În timp ce aborigenii australieni și mulți amerindieni au rămas vânători-culegători, în

cea mai mare parte din Eurasia, America și Africa subsahariană s-au dezvoltat treptat agricultura, păstoritul, prelucrarea metalelor și au apărut organizațiile politice complexe. În unele regiuni din Eurasia și într-o regiune din America a apărut în mod independent scrierea. Însă toate aceste fenomene noi au luat naștere mai devreme în Eurasia decât oriunde altundeva. Spre exemplu, producția de masă a uneltelor de bronz, care se afla abia la început în Anzii sud-americani în secolele dinaintea de 1500, era deja obișnuită în unele regiuni eurasiatice cu 4 000 de ani mai devreme. Atunci când a fost întâlnită pentru prima oară de exploratorii europeni, în 1642 d.Hr., tehnologia pietrei de care dispuneau tasmanienii era mult mai simplă decât cea răspândită în anumite părți din Europa în Paleoliticul Superior, cu zeci de mii de ani mai devreme.

Astfel, putem în sfârșit să reformulăm întrebarea privitoare la inegalitățile lumii moderne după cum urmează: De ce a cunoscut dezvoltarea umană ritmuri atât de diferite pe continente diferite? Aceste ritmuri diferite reprezintă cel mai răspândit tipar din istorie și subiectul cărții mele.

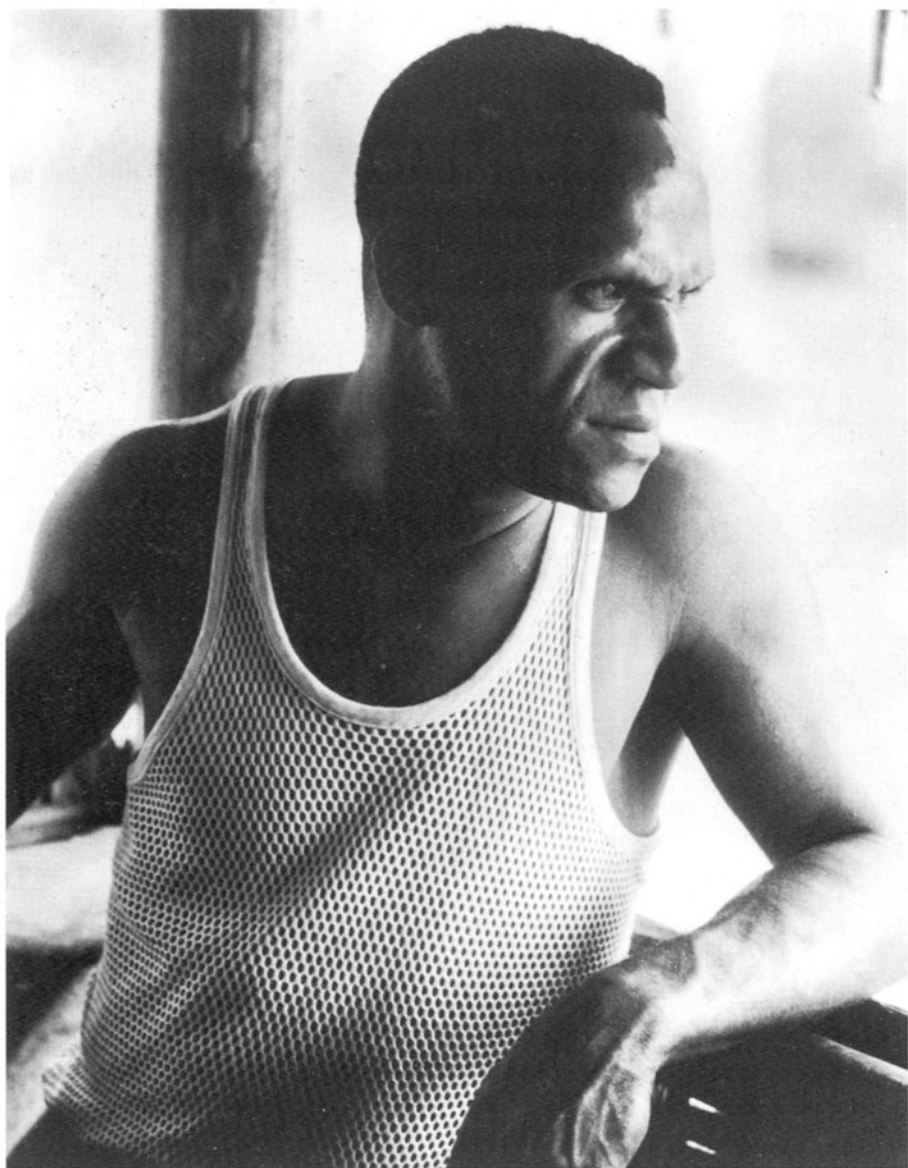
Deși cartea de față este interesată în ultimă instanță de istorie și preistorie, subiectul ei nu numai că prezintă interes din punct de vedere academic, dar are o importanță practică și politică absolut covârșitoare. Istoria interacțiunilor dintre popoare diferite, este cea care a dat formă lumii moderne, prin cuceriri, epidemii și genocid. Aceste coliziuni au creat reverberații care nu s-au stins încă, persistând activ în unele dintre cele mai frământate regiuni ale lumii de azi.

De exemplu, o mare parte din Africa încă se mai luptă cu moștenirea colonialismului recent. În alte regiuni – inclusiv zone mari din America Centrală, Mexic, Peru, Noua Caledonie, fosta Uniune Sovietică și parțial Indonezia – revoltele civile sau războiul de gherilă încă mai învrăjbesc populația autohtonă împotriva guvernelor dominate de descendenții invadatorilor. Multe alte populații indigene – cum sunt băștinașii din Hawaii, Australia, Siberia, Statele Unite, Canada, Brazilia, Argentina și Chile – au scăzut într-atât de mult ca număr din cauza genocidului și bolilor, încât acum descendenții invadatorilor le depășesc cu mult din punct de vedere numeric. Deși din această cauză nu mai sunt capabile să declanșeze un război civil, ele își cer tot mai vehement drepturile.

Pe lângă aceste reverberații politice și economice curențe ale unor coliziuni trecute, avem de-a face și cu reverberații lingvistice, în special iminenta dispariție a majorității celor 6 000 de limbi care au supraviețuit în lumea modernă, acestea fiind înlocuite de engleză, chineză, rusă și alte câteva limbi al căror număr de vorbitori a crescut enorm în ultimele secole. Toate aceste probleme

Planșa 1. Mamă și copil din ținuturile litoralului nordic al Noii Guinee (insula Siar).

Plansa 2. Paran, băștinaș din ținuturile înalte ale Noii Guinee, tribul Fore. Plansurile 2-5 îi înfățișează pe patru dintre prietenii mei din Noua Guinee, cărora le este dedicată această carte.